

JOANNA JADWIGA BIAŁKIEWICZ*

GREATER POLAND RESIDENTIAL ARCHITECTURE AND MONUMENT PROTECTION ISSUES

WIELKOPOLSKA ARCHITEKTURA REZYDENCJONALNA A PROBLEMY OCHRONY ZABYTKÓW

Abstract

The goal of this study is to present, on the basis of two selected examples, the issues connected with exercising the conservator's protection towards residential architecture in the Wielkopolskie province, taking into account characteristic conditions deciding on the specificity of this group of monuments (a large number of buildings entered in the register of historic monuments and lack of legal regulations pertaining to the ownership issues). Two mansions are discussed here as examples, of a similar artistic class, designed in the interwar period by a Poznań-based architect, Stefan Cybichowski: the palace in Bieganowo (1914–16) – neglected, successively falling into decay and subjected to activities of its subsequent owners that were inappropriate from the point of view of preservation, and the mansion in Wódki (1922–23) – perfectly restored. The goal of the author is investigating the post-war history of these two facilities, taking into account the history of preservation activities, in order to define the causes of such a radically different state of preservation, considering the fact that both buildings are subject to the same legal preservation forms.

Keywords: Bieganowo (Kolaczkowo commune, Września county, Wielkopolskie Province), Wódki (Września commune, Września county, Wielkopolskie Province), count Edward Grabski, Arch. Eng. Stefan Cybichowski, register of historic monuments, Greater Poland residential architecture

Streszczenie

Na podstawie dwóch wybranych przykładów artykuł przedstawia zagadnienia sprawowania ochrony konserwatorskiej wobec obiektów architektury rezydencjonalnej w województwie wielkopolskim, z uwzględnieniem charakterystycznych uwarunkowań decydujących o specyfice tej grupy zabytków (bardzo duża ilość obiektów wpisanych do rejestru zabytków oraz brak regulacji prawnej kwestii własnościowych). Jako przykłady omówiono dwie rezydencje o porównywalnej klasie artystycznej, zaprojektowane w okresie międzywojennym przez poznańskiego architekta Stefana Cybichowskiego: pałac w Bieganowie (1914–16) – zaniedbany, sukcesywnie niszczący i poddany niewłaściwym z konserwatorskiego punktu widzenia działaniom kolejnych właścicieli, a także dwór w Wódkach (1922–23) – wzorowo odrestaurowany. Celem autora jest przesłедzenie powojennej historii tych dwóch obiektów z uwzględnieniem historii działań konserwatorskich, w celu określenia przyczyn ich radykalnie odmiennego stanu zachowania wobec prawnego podlegania tym samym formom ochrony.

Słowa kluczowe: Bieganowo (gmina Kolaczkowo, powiat wrzesiński, województwo wielkopolskie), Wódki (gm. Września, powiat wrzesiński, województwo wielkopolskie), hrabia Edward Grabski, architekt inż. Stefan Cybichowski, rejestr zabytków, wielkopolska architektura rezydencjonalna

* M.Sc. Arch. Joanna Jadwiga Białkiewicz, Institute of History of Architecture and Monument Preservation, Faculty of Architecture, Cracow University of Technology.

Issues of conservator's protection of structures entered in the register of historic monuments constitute a multithreaded thematic group, closely connected with the problems of contemporary development and use of historic edifices. Despite a uniform legal basis¹ and relevant institutions engaged in this field, the realistic image and possibilities of exercising preservation protections differ considerably, depending on the specific local conditions, as well as the type of structures subjected to this kind of protection, with the breakdown into religious, residential, public utility or industrial architecture. The goal of this study is to point out to characteristic conditions of the protection of historic architecture in the region of Greater Poland (Wielkopolska) and to illustrate the described phenomena with the examples of historic buildings.

In light of the *Act on Monuments Protection* currently in force, entering a structure in the register of monuments constitutes the first and basic form of protection². The protection of historic monuments is exercised by public administration authorities, unlike the care over monuments, exercised by their owners and administrators. In the register of historic monuments of Wielkopolskie province there are more than 300 residential architectural structures (palaces, mansions, palace and mansion complexes), 4 of which were entered in the register already before 1951, 31 – in the 1950s, 39 – in the 1960s, the largest group consisting of 140 monuments – in the 1970s, 64 – in the 1980s and 44 – in the last decade of the 20th century. It is easy to notice that it is an enormous number of sites, with quite a curious disproportion between the number of entries made between the decade of 1970–79 and the other periods. The question concerning the reasons for entering such a vast group of sites exhibiting different artistic classes in the register of monuments in the 1970s deserves a separate study. One may risk a statement that with such a large number of historic buildings, which represent only one type of the Greater Poland architecture, exercising a realistic protection of all of them in the same way by the Provincial Preservation Officer is practically impossible. What's important, in the register of monuments structures exhibiting a very high artistic and historic value are entered right next to completely average ones, which quite naturally makes the attention of the preservation services focus on the former at the expense of the latter. Numerous examples of the Greater Poland residential architecture entered in the register of monuments have been brought to the state of devastation, or even ruin. Examples of this are e.g. palaces in Oporów (reg. 2152/A), Mchy (reg. 171/A), Czechel (reg. 507), Łuków (reg. 306/A), Chłapowo (reg. 1451/A), Dzierżnica (reg. 1535/A), Orpiszewek (reg. 508/A), mansions in Bardo (reg. 961/A), Luboń (reg. 117/538), Łomnica (reg. 148), Parsko (reg. 519), Płaczkki (reg. 2294/A), Radłowo (reg. 398/140), Skoraczewo (reg. 119/Wlkp/A) or Wierzbie (reg. 438/180). The reason for this situation is not only the lack of intervention on the part of the preservation officer (as it has been mentioned above, considering such a large number of structures, undertaking systematic and effective actions is extremely hindered), but also, and perhaps most of all, an unclear legal and ownership situation of the sites, taken away from the owners after the World War II and deprived of their initial residential function, subjected to often years-long reprivatization procedures. The lack of relevant regulations in the subject of ownership usually entails the lack of determined sources of financing current

¹ Act dated 23 July 2003 on Monuments Protection and Care over Monuments, Official Journal of 2003 No. 162, item 1568, of 2004 No. 96, item 959, No. 238, item 2390, from 2006 No. 50, item 362, No. 126, item 875, from 2007 No. 192, item 1394, from 2009 No. 31, item 206, No. 97, item 804, from 2010 No. 75, item 474, No. 130, item 871.

² *Ibidem*, art. 7.

renovations or modernizations for the purpose of the investment. The Greater Poland residences are quite specific structures in terms of preservation. In most cases they survived the turmoil of the post-war history, which brought about often very considerable devastation of the historic tissue. Their restoration to their initial condition requires considerable funds and the application of the most advanced technologies. Even if there appear some investors, very often they propose preservation and construction designs developed so as to reach a superficial effect with as little money as possible. On the second pole towards neglected and ruined residences, there are perfectly renovated palaces and mansions, fulfilling all sorts of functions, e.g. museums (like Śmiełów, Rogalin, Gołuchów, Lewków, Dobrzyca), educational and scientific centres (like Kotowo, Koźminek, Objezierze, Gułtowy, Będlewo, Winna Góra, Smolice) or hotels and conference centres (like Witosław, Antonin, Chotów, Bugaj, Pawłowice, Wolsztyn, Racot, Witaszyce, Peitronki, Krześlice, Kobylniki, Brodnica, Biedrusko, Czarniejewo, Zakrzew, Czempiń, Czekanów, Wąsowo, Iwno, Połajezewo, Pakosław, Golejewsko, Tarce, Baborówko), which belong to the State Treasury, as well as are in the private hands. The dissonance between these two groups of sites is very clear, despite the fact that their situation in terms of the preservation protection as monuments included in the register is the same in formal terms. It is impossible to discuss all examples here; nevertheless, it is worth presenting two quite representative ones, which are linked by their geographical vicinity and the person of their creator: the palace in Bieganowo and the mansion in Wódki, both located near Września, linked by the person of a Poznań-based architect, Stefan Cybichowski (1881–1940).

Cybichowski, educated in the Berlin University of Technology, activist in the structures of administration reconstructed after the war³, specialized most of all in the religious architecture⁴, but he also performed commissions from the scope of public utility and industrial architecture⁵ as well as residential buildings, obtaining the latter thanks to his connections among the rich local gentry.

The palace in Bieganowo (Kołaczkowo commune) is one of the first large realizations of Cybichowski, erected in 1914–16 upon a commission of Count Edward Grabski⁶. From the point of view of artistic class and history of the Greater Poland architecture it is a valuable and interesting edifice, representative for the time when it was erected. This spacious residence was comprehensively designed together with a park complex and a grange. The palace

³ Stefan Cybichowski fulfilled the functions of e.g. director of the Department of Construction in the Provincial Office in the years 1919–20; S. Łoza, *Architekci i budowniczowie w Polsce*, Warszawa 1954, 53; W. Czarnecki, *Cybichowski Stefan*, [in:] *Wielkopolski Słownik Biograficzny*, Warszawa–Poznań 1981, 120; K. Sobkowicz, *Stefan Cybichowski (1881–1940)*, “Zeszyty Architektury Polskiej”, 1986, No. 4, 5 (17, 18), 5; *Idem*, *Architekci wielkopolscy, biogramy – dzieła – stowarzyszenia, część pierwsza, lata 1886–1939*, Poznań 1988; H. Kondziela, *Cybichowski Stefan*, [in:] *Polski słownik biograficzny konserwatorów zabytków*, v. 1, Poznań 2000, p. 14; J. Gwardiak, *Architekci i budowniczowie ziemi łomżyńskiej. Słownik biograficzny*, Łomża 2003; W. Czarnecki, *Wspomnienia architekta, tom pierwszy 1895–1930*, ed. H. Grzeszczuk-Brendel, Poznań 2005; *Idem*, *Wspomnienia architekta, tom drugi 1931–1939*, ed. H. Grzeszczuk-Brendel, G. Kodym-Kozaczko, Poznań 2006.

⁴ He is attributed with over one hundred religious designs within the entire territory of Greater Poland and Pomerania; See: K. Sobkowicz, *op. cit.*, 147.

⁵ Among the best known works by Stefan Cybichowski there are Trade Schools Complex at Śniadeckich street in Poznań (1927–28), Pebeco factory (1931) or the municipal power plant in Poznań (1924–25).

⁶ J. J. Białkiewicz, M. Błaszczuk, *Edward Grabski. Bogu, Ojczyźnie, Rodzinie*, Bieganowo–Kraków 2012.

is a brick plastered building, consisting of the ground floor and the attic, covered with a mansard roof. In the front elevation at the edges the architect designed many-sided avant-corps covered with multi-hipped mansard roofs, and on the axis there is a monumental entrance portico, supported by four columns with Ionian capitals, crowned with a classical triangular tympanum. In the garden elevation the main axis is emphasized with a two-level avant-corps, from which there leads an exit to a spacious terrace; the side avant-corps also consists of two levels and is covered with gable roofs. The elevations of the main body and the avant-corps of the palace are articulated with windows in richly decorated frames, with cornices over the windows supported by volute supports, so characteristic for Cybuchowski. The sumptuous external architecture, although subjected to classicistic limitations, was accompanied by interiors designed in a “modern” way, with a spacious hall holding the main open staircase⁷. In stylistic terms, the palace in Bieganowo merges the inspirations with the forms of the classicizing French baroque with elements of the “national style”, the search and defining attempt of which constitute a characteristic feature of the residential architecture of the interwar period⁸. It seems that the main intention of the architect was to translate the forms of the “national” mansion architecture into a more monumental and representational language, corresponding to the function of the residence as a place of receiving exalted guests and organizing cultural events⁹. After 1939 the residence in Bieganowo shared the fate of many other complexes of the type. Its legitimate owners were dispossessed, and their property was taken over by the Land Office in Poznań and divided into plots. In 1946 a seat of the management of the State Agricultural Farm was established, which administered one of Poland’s best hunting centres and specialized in the production of venison. In 1970 the palace was renovated - at the time it held flats, and next a canteen, a conference hall and a hotel. On 12 April 1973 the palace was entered in the register of historic monuments under the number of 1444/A¹⁰. Interestingly enough, it is one of 60 (!) examples of residential architecture in Greater Poland entered in the register only in this one year. After 1989 the Farm was transformed into an Agricultural Farm of the State Treasury. Since 1993 its user was the company of “Biegrol”, which in 2001 announced its bankruptcy. The next user was the Game Breeding Centre, belonging to the Agricultural Property Agency. In December 2012 the Agency announced a tender for the lease of the Game Breeding Centre Bieganowo. It was won by the

⁷ This motif, referring to the English models, was adapted in the Greater Poland architecture by Roger Sławski (e.g. in palaces in Piotrowo near Poznań and Skoraszewice) and adapted also by Cybuchowski’s mentor in the field of residential architecture, Stanisław Borecki (e.g. palace in Winna Góra, erected in 1910, exhibiting numerous similarities with Bieganowo); See: J. Skuratowicz, “*Styl krajowy*” w budownictwie rezydencjonalnym Wielkopolski, [in:] *Sztuka XIX wieku w Polsce. Naród – miasto*, materials of the session of the Art Historians Society Poznań, December 1977, Warszawa 1979, 130–131.

⁸ Most probably Stefan Cybuchowski was directed by a brochure issued in Poznań in 1896, written by Zygmunt Czartoryski, *O stylu krajowym w budownictwie wiejskim*. The concept of a low but broad mansion with the upper floor hidden underneath a roof, with a porch supported on columns and a four-hipped mansard roof, used in Bieganowo, corresponds to Czartoryski’s postulates.

⁹ Edward Grabski received in his residence such celebrities as president I. Mościcki, prime minister W. Grabski, two subsequent primates: E. Dalbor and A. Hlond; in the palace every two years a reunion of the Grabski family was held, periodical retreats for teachers from Września county were organized, officers and soldiers from the 17th Uhlans Regiment were received.

¹⁰ Decision on entering a cultural asset in the register of monuments, ref. No. KL.III-880/66/73, archives of the Wielkopolskie Provincial Monuments Preservation Officer.

Agricultural and Breeding Farm of Jadwiga Szafarek from Zieleniec, which leased the arable lands, whereas the hunting and breeding complex was taken over by the District Board of the Polish Hunting Society in Poznań. Recently, after a long court procedure, the residence has been returned to Edward Grabski's descendants.

Currently the palace in Bieganowo is in a very poor condition, with far reaching devastation of the original architectural tissue. The elevations are falling into decay due to progressing moisture on the belt of the plinth as well as the foundation walls. The cracked plaster flakes off. From the side of the façade, the visitors' attention is attracted by a defacing, carelessly made driveway made of asphalt. Nevertheless, from the point of view of preservation the garden elevation is in the worst condition: the retaining wall of the terrace collapsed. This brought about the destruction of the original handrail with balusters and the statues ornamenting it, which for a long time were lying on the terrace on the ruined terrace, not protected against further devastation in any way. A closer look at the elevations reveals next problems: bad condition of the window and door woodwork, alarming condition of the gutters, the rainwater pipes and the roof tiles. The interiors of the palace have also suffered a lot, due to humidity as well as far reaching "renovations", never arranged with the preservation services, connected with covering or destroying numerous historic elements of the fittings. Interestingly enough, the devastation of the palace described above actually occurred over the last 25 years. In 1989 the state of the preservation of the residence in Bieganowo was defined as good in the Record Sheet of Monuments of Architecture and Construction¹¹. Quite so, the photographs from that period present this building in a satisfactory condition, outside as well as inside. Therefore, the question arises, concerning the reasons for such a far reaching destruction of a legally protected monument, caused in a relatively short time.

In the archives of the Provincial Monuments Protection Office in Poznań we find very few documents pertaining to Bieganowo from the 1970s and 1980s¹². More recent documentation comes already from the first decade of this century. We know that in May 2006 the users of the palace, i.e. Agricultural Property Agency, Branch in Poznań and Agricultural Property Agency, Game Breeding Centre, filed a notice that they were intending to renovate the elevation of the residence¹³. In the reply dated 28 June 2006, the Office pointed out that before the commencement of the works the design documentation, stock taking record, colour design should be filed and an authorized person should be appointed, who would carry out a conservator's examination¹⁴. Eventually, the renovation was not effected. Two years later, after an inspection of the state of the palace, in a letter dated 17 October 2008

¹¹ Record sheet for the "mansion" dated 5 September 1989, record sheet for the "grange complex" dated 5 May 1988. Interestingly enough, the record sheet of the mansion has a wrong date of entering the site into the register of monuments – 17 April 1973 (the decision on the entry is dated 12 April), which later on is repeated in subsequent letters drawn up by the Office.

¹² 1979 is the year of a letter addressed to the District Breeding and Seed Production Plant of the Park Renovation Centre, providing the initial design of the park revalorization, accepted by the Ministry – letter dated 23 October 1979, ref. No. K1.III-5347/18/79. It is known that in 1985 the Bieganowo Farm renovated the palace and relevant invoices (no specific information) were sent to the Office; nevertheless, the Office refused to reimburse the costs and sent the invoices back, arguing that no agreement on financing the works had been concluded – letter dated 28 December 1985, ref. No. K1.III-5341/282/85.

¹³ Letter of the Agricultural Property Agency Game Breeding Centre dated 31 May 2006.

¹⁴ Letter dated 28 June 2008, ref. No. WN 4151/1303/2006.

the Wielkopolskie Province Monuments Preservation Officer set the deadline for the performance of renovation and securing works and arranging the park by the end of January 2009¹⁵. This deadline was not met¹⁶. Only in July 2009 the Agricultural Property Agency commissioned conservator's examinations, which revealed strong negligence of the architecture of the palace, as well as its surrounding area, with the progressive degradation process, calling for immediate conservator's intervention. The documentation from the examination was sent to the office in mid-September, and in December the office prepared a reply in which it conditioned the issuance of a renovation permit on completing the deficits and improving the objections towards the design filed¹⁷. The decision on the permit to conduct the first stage of the renovation works was finally issued in April 2010¹⁸. It was not, however, completed in the validity period of the document, and the Provincial Monuments Preservation Officer did not conduct any inspection which would reveal this situation. In 2012 the palace was inspected due to the planned disposal of the property. For the next time a bad condition of the elevation and a "catastrophic" condition of the terrace was revealed¹⁹, which resulted in a letter sent to the Agricultural Property Agency about the need to obtain another renovation permit²⁰. Similarly to the previous years, however, no specific action were undertaken. When Jadwiga Szafarek was awarded the lease of Bieganowo in a tender, in April 2013 she obtained 50 thousand PLN of financial support from the EU funds, intended for the renovation of the elevation of the palace and replacement of the damaged parts of the roof²¹. The permit of the Wielkopolskie Provincial Monuments Preservation Officer was issued in March²². As a result of the investor's efforts, only the condition of the terrace improved after its provisional repair. The elevations and the roof are still in a very poor condition.

Also the interiors of the residence in Bieganowo suffered damage, most of all as a result of lawless actions of its administrators. Obviously, the character of the interiors been changed, using the palace as accommodation for hunters imposed a quite unrefined style of the decorations, mainly consisting of antlers, which in great numbers "ornament" the main hall; nevertheless, many artistically valuable elements have been preserved, such as the original wood panelling on the walls, the wooden stairs, the coffered ceiling, the original door woodwork, the stucco on the ceilings on the ground floor, and the wall cabinets in the attic. On the ground floor there is still the original stove and the fittings of the bathroom, with tiles and an interesting fresco depicting flamingos wading in the water. When the palace was flooded as a result of a fracture of a central heating pipe in 2012, a "renovation" was per-

¹⁵ Letter dated 17 October 2008, ref. No. WN 4151/2729/2008.

¹⁶ The Agricultural Property Agency committed to execute the renovation works by the end of the 3rd quarter of 2009 – letter of the Agricultural Property Agency Branch in Poznań dated 3 November 2008.

¹⁷ Letter dated 8 December 2009, ref. No. WN-4151/7391/2009.

¹⁸ Permit No. 196/A/2010 dated 9 April 2010, ref. No. WN-4151/1372/2010. The renovation was to comprise the removal of the asphalt and lowering of the ground, execution of a drainage apron, drying, desalination, disinfection of foundations and walls, renovation of the roof truss and covering, conservation of the dormers of the attic and the reconstruction of the terrace.

¹⁹ Memo from the inspection of the palace in Bieganowo dated 6 November 2012, signed by Deputy Wielkopolskie Provincial Monuments Preservation Officer, J. Goszczyńska.

²⁰ Letter dated 14 November 2012, ref. No. PO-WN.5143.8676.1.2012.

²¹ Information Bulletin of Września County, No. 149 dated 26 April 2013, 4.

²² Permit No. 124/2012/A dated 21 March 2013, ref. No. PO-WN.5142.1259.2.2012.

formed, due to which the interwar fresco was painted over with a beige paint, and cheap tiling replaced the original tiles. The preserved ceiling and wall stucco was removed. The original parquets were covered with panels. The whole doubtfully aesthetic picture of the current fittings of the palace is completed with contemporary styleless furniture and added fireplaces.

The history of destruction of the palace in Bieganowo after 1989 is an illustration of a poor situation of a monument deprived of its owner, who could take a proper care of it himself. On the basis of the documentation described, it is easy to conclude that for several years the Agricultural Property Agency was avoiding the renovation works. Probably the main obstacle were high costs, together with the costs of conservator's and archaeological examinations. A renovation of a historic building is connected with much more formal difficulties compared to a renovation of any other structure, and it also requires much higher outlays. Hence the lack of an owner realistically interested in restoring the good state of such a property causes – like in the case of Bieganowo – its gradual destruction. It should be also pointed out that the Wielkopolskie Provincial Monuments Preservation Officer did not exercise all the statutory options of conducting the inspection in order to evaluate the state of preservation and securing the monument entered in the register²³, to issue post-inspection recommendations²⁴, and to issue a decision ordering the owner or user to conduct preservation or construction works within a specified period of time²⁵; the Wielkopolskie Province Monuments Preservation Officer also failed to inspect the degree of execution of the permits issued by him.

A structure which could be juxtaposed with the neglected and decaying palace in Bieganowo is the mansion in Wódki, erected “next door” (Września commune), entered in the register of historic monuments under the number 2196/A under a decision dated 11 June 1990. The so-called old mansion was reconstructed in the years 1923–26 upon the commission of the owner of the estate, Witold Brzeski, according to the design by Cybichowski²⁶, who reoriented the entire project, adding a new wing to the previous building, creating an original and unique T-shaped structure. The style of the mansion in Wódki, similarly to Bieganowo, combines neoclassical elements with the “national style”, among which special attention is deserved by the “Polish” mansard roof and an elegant frontal portico in the great order, supported by four slender Ionian columns, crowned with a triangular tympanum. Also in the layout of the interiors one may observe the motif of a spacious hall, characteristic for the work of Cybuchowski (floor surface over 60 square metres) with an open staircase. The style of the staircase and the preserved original interior doors brings obvious associations with the residence in Bieganowo. Also the history of the mansion turns out to be equally turbulent. On 17 September 1939 Witold Brzeski and his wife committed suicide. After the war the estate was divided into plots, in the period 1950–57 the Cooperative Agricultural Complex operated here, and families from the nearby village dwelled in the mansion. In 1960 the Wódki-Grzybowo Agricultural Produce Cooperative was established, which was the user of the mansion and park complex and of the former grange fields until 2004, when the residence was purchased by the company of Zakłady Chemiczne “Organika-Azot” with its registered

²³ *Act on Monuments Protection and Care over Monuments...*, Art. 38, item 1, 3.

²⁴ *Ibidem*, Art. 40, item 1.

²⁵ *Ibidem*, Art. 49, item 1.

²⁶ M. Patryk, *Wódki dwór. Rozpoznanie historyczno-architektoniczne*, Biuro Badań i Dokumentacji Sztuki Maria Piotrowska, Puszczykowo 2005, 6–7; T. Jaroszewski, *Dwory i dworki w Polsce. Przewodnik*, Warszawa 1958, 154.

seat in Jaworzno. The transfer of ownership of the mansion in Wódki received a positive opinion of the Monuments Protection Office²⁷, with the reservation of a duty to preserve the original elements of architecture and interior design and urgent performance of securing and renovation works. In this case, unlike in Bieganowo, a close cooperation with the preservation services was established. “Organika-Azot” presented a constructional design of the revalorization and adaptation of the mansion complex in Wódki, the main assumptions of which were leaving the main body of the building in an unchanged state, preserving the original spatial layout of the ground floor halls, liquidation of all post-war elements inconsistent with the historic layout and conservation of the preserved details. The design drawn up by a Poznań-based architectural bureau ASPA&ZAPA was developed on the basis of the historical and architectural documentation and the guidelines provided by the Wielkopolskie Provincial Monuments Preservation Officer²⁸. In this case the investor’s intention was to create a training centre for customer of its company, with a guesthouse for 15–20 persons and a farm supporting the maintenance of the mansion. Furthermore, the revalorization of the historic mansion was also to emphasize the patriotic traditions of the company, established in 1917 by I. Mościcki²⁹.

The renovation of the mansion in Wódki was realized in the years 2004–2009 and can serve as a model of revalorization of this type of buildings. The foundation, basement and ground floor walls were dried, anti-water installation was executed and plasters were renovated, maintaining in the off-white colour, characteristic for mansions and harmonizing with the light beige plinth and oak wood entrance door. The window woodwork was replaced (due to its poor technical condition), restoring the original shape of the windows. All the preserved details: window frames, cornices, heads of the columns, were subjected to maintenance works. Furthermore, the destroyed roof truss and covering in the “old” part of the mansion were replaced. New elements appeared, as well, connected with the planned hotel function of the mansion: a simple column portico with a tympanum emphasizing the main entrance to the “old” part of the mansion from the east, and a wooden porch from the west; furthermore, a “kitchen” entrance from the north (in the “old” part) was covered by a roof on wooden supports. The renovation of the interiors comprised e.g. the demolition of the secondary partition walls erected in the 1970s, cleaning, strengthening and securing the original wooden staircase in the hall, cleaning the original colours of the walls and completing the original parquet in the hall.

The palace in Bieganowo and the mansion in Wódki have a lot in common. Both residences are located close to each other; they come from the same period of time, they are designed by the same architect, they present a similar artistic class, with Bieganowo being a more valuable complex. They were affected by the post-war transformations in the same way – change of function, owners; both were neglected at the turn of the 20th century. Finally, both sites are entered in the register of historic monuments, so they are subject to legally defined conservator’s protection. Despite all these similarities, at present the palace in Bieganowo is in a very poor technical condition, and the mansion in Wódki pleases the eye with excellently renovated elevations and interiors. A key role in this case was played by the attitude of owners and users of the buildings – fully engaged in Wódki and totally passive

²⁷ Letter dated 18 September 2003, ref. No. SOZ WN 4151/1672/2003.

²⁸ Ref. No. SOZ WN 4151/1672/2002.

²⁹ M. Patryk, *op. cit.*, 3.

in Bieganowo, the lack of concept of adapting the palace in Bieganowo to new needs, and finally the lack of control and more active attitude on the part of the preservation services. Therefore, for objects of the Greater Poland residential architecture regulating the ownership issues is of key importance as their “ex officio” protection is hindered due to a too big number of monuments. Only the owners’ approach – their concept and vision of the development of the residence and their close cooperation with the Provincial Monuments Conservation Officer will allow the Greater Poland palaces and mansions to regain their former glory.

Zagadnienia ochrony konserwatorskiej obiektów wpisanych do rejestru zabytków tworzą wielowątkową grupę tematyczną, łączącą się ściśle z problematyką współczesnego zagospodarowania i użytkowania budowli zabytkowych. Pomimo ujednoczonej podstawy prawnej¹ i zaplecza instytucjonalnego, realny obraz i możliwości sprawowania ochrony konserwatorskiej znacząco się od siebie różnią, w zależności od specyficznych warunków lokalnych i rodzaju poddanych tej ochronie obiektów, z rozróżnieniem architektury sakralnej, rezydencjonalnej, użyteczności publicznej czy przemysłowej. Celem niniejszego opracowania jest zwrócenie uwagi na charakterystyczne uwarunkowania dla ochrony historycznej architektury rezydencjonalnej na terenie Wielkopolski i zobrazowanie opisywanych zjawisk na przykładzie wybranych obiektów zabytkowych.

W świetle obowiązującej Ustawy o ochronie zabytków wpis do rejestru zabytków jest pierwszą i podstawową formą ochrony². Ochrona zabytków sprawowana jest przez organy administracji publicznej, w odróżnieniu od opieki nad zabytkami, sprawowanej przez ich właścicieli i dysponentów. W rejestrze zabytków województwa wielkopolskiego znajduje się ponad 300 obiektów architektury rezydencjonalnej (pałace, dwory, zespoły pałacowe i dworskie), z czego 4 obiekty zostały wpisane do rejestru jeszcze przed rokiem 1950, 31 – w latach 50., 38 – w latach 60., najwięcej, bo aż 140 – w latach 70., 64 – w latach 80. i 44 – w ostatniej dekadzie XX wieku. Jak łatwo zauważyć, jest to olbrzymia liczba obiektów, w tym zastanawiająca wydaje się dysproporcja w ilości wpisów do rejestru pomiędzy dziesięcioleciem 1970–79 a pozostałymi latami. Pytanie o przyczyny tego „masowego” umieszczania budowli o różnej klasie artystycznej w rejestrze zabytków w latach 70. zasługuje na osobne opracowanie. Można zaryzykować stwierdzenie, iż przy tak dużej liczbie zabytkowych budynków, reprezentujących przecież zaledwie jedną z gałęzi architektury wielkopolskiej, realne sprawowanie ochrony nad wszystkimi w takiej samej formie przez Wojewódzkiego Konserwatora jest praktycznie niemożliwe. Co ważne, w rejestrze zabytków „sąsiadują” ze sobą obiekty o bardzo wysokiej wartości artystycznej i historycznej z zupełnie przeciętnymi, przez co siłą rzeczy uwaga służb konserwatorskich skupia się na tych pierwszych, kosztem drugich. Wiele z obiektów wielkopolskiej architektury rezydencjonalnej, wpisanych do rejestru zabytków, doprowadzonych zostało do stanu dewastacji lub wręcz ruiny. Jako przykłady wymienić można m.in. pałace w Oporowie (rej. 2152/A), Mchach (rej. 171/A), Czechlu (rej. 507), Łukowie (rej. 306/A), Chłapowie (rej. 1451/A), Dzierżnicy (rej. 1535/A), Orpiszew-

¹ Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, Dz. U. z 2003 r. Nr 162, poz. 1568, z 2004 r. Nr 96, poz. 959, Nr 238, poz. 2390, z 2006 r. Nr 50, poz. 362, Nr 126, poz. 875, z 2007 r. Nr 192, poz. 1394, z 2009 r. Nr 31, poz. 206, Nr 97, poz. 804, z 2010 r. Nr 75, poz. 474, Nr 130, poz. 871.

² *Ibidem*, art. 7.

ku (rej. 508/A), dwory w Bardzie (rej. 961/A), Luboni (rej. 117/538), Łomnicy (rej. 148), Parsku (rej. 519), Płaczkach (rej. 2294/A), Radłowie (rej. 398/140), Skoraczewie (rej. 119/Włkp/A) czy Wierzbiu (rej. 438/180). Przyczyną tego stanu rzeczy jest nie tylko brak interwencji ze strony Konserwatora (jak już wspomniano, wobec takiej liczby obiektów, podejmowanie systematycznych i skutecznych działań jest niezwykle utrudnione), ale również, a może przede wszystkim, niejasna sytuacja prawna i własnościowa budowli, odebranych po II wojnie światowej właścicielom i pozbawionych swej pierwotnej funkcji mieszkaniowej, będących niejednokrotnie przedmiotem ciągłych się latami postępowań reprivatyzacyjnych. Brak regulacji kwestii własności zazwyczaj pociąga za sobą brak określonych źródeł finansowania bieżących remontów czy modernizacji na potrzeby inwestycji. Wielkopolskie rezydencje to pod względem konserwatorskim obiekty specyficzne, w większości przypadków mające za sobą burzliwą powojenną historię, skutkującą często znaczącą dewastacją tkanki zabytkowej. Ich przywrócenie do stanu pierwotnego wymaga wyłożenia znaczących środków finansowych i zastosowania najnowocześniejszych technologii. Nawet jeżeli pojawiają się inwestorzy, niejednokrotnie przedstawiają projekty konserwatorskie i budowlane tworzone w ten sposób, by osiągnąć powierzchniowy efekt przy jak najmniejszym nakładzie środków. Na drugim biegunie wobec rezydencji zaniedbanych i zrujnowanych plasują się wzorowo odnowione pałace i dwory, pełniące rozmaite funkcje, m.in. muzealne (np. Śmiełów, Rogalin, Gołuchów, Lewków, Dobrzyca), ośrodków edukacyjnych i naukowych (np. Kotowo, Koźminek, Objezierze, Gułtowy, Będlewo, Winna Góra, Smolice) czy hoteli i centrów konferencyjnych (np. Witosław, Antonin, Chotów, Bugaj, Pawłowice, Wolsztyn, Racot, Witaszyce, Pietronki, Krześlce, Kobylniki, Brodnica, Biedrusko, Czerniejewo, Zakrzew, Czemiń, Czekanów, Wąsowo, Iwno, Połajewo, Pakosław, Golejewko, Tarce, Baborówko), będące zarówno własnością Skarbu Państwa, jak i znajdujące się w rękach prywatnych. Rozdźwięk pomiędzy tymi dwoma grupami obiektów jest bardzo wyraźny, pomimo iż ich sytuacja pod względem ochrony konserwatorskiej, jako zabytków ujętych w rejestrze, jest formalnie taka sama. Nie sposób w tym miejscu omówić wszystkich przykładów, warto jednak zaprezentować dwa dość reprezentatywne, połączone przy tym bliskością geograficzną i osobą twórcy: pałac w Bieganowie oraz dwór w Wódkach, oba położone w pobliżu Wrześni, związane z osobą poznańskiego architekta Stefana Cybichowskiego (1881–1940).

Wykształcony na berlińskiej politechnice Cybichowski, aktywny działacz w strukturach budowanej po odzyskaniu niepodległości administracji³, specjalizował się przede wszystkim w budownictwie sakralnym⁴, realizował również zlecenia z zakresu architektury użyteczno-

³ Stefan Cybichowski pełnił m.in. funkcję naczelnika Wydziału Budowlanego w Urzędzie Wojewódzkim w latach 1919–20; S. Łoza, *Architekci i budowniczowie w Polsce*, Warszawa 1954, 53; W. Czarniecki, *Cybichowski Stefan*, [w:] *Wielkopolski Słownik Biograficzny*, Warszawa–Poznań, 1981, 120; K. Sobkowicz, *Stefan Cybichowski (1881–1940)*, „Zeszyty Architektury Polskiej”, 1986, nr 4, 5 (17, 18), 5; *Idem*, *Architekci wielkopolscy, biogramy – dzieła – stowarzyszenia, część pierwsza, lata 1886–1939*, Poznań 1988; H. Kondziela, *Cybichowski Stefan*, [w:] *Polski słownik biograficzny konserwatorów zabytków*, z. 1, Poznań 2000, 14; J. Gwardiak, *Architekci i budowniczowie ziemi łomżyńskiej. Słownik biograficzny*, Łomża 2003; W. Czarniecki, *Wspomnienia architekta, tom pierwszy 1895–1930*, opr. H. Grzeszczuk-Brendel, Poznań 2005; *Idem*, *Wspomnienia architekta, tom drugi 1931–1939*, opr. H. Grzeszczuk-Brendel, G. Kodym-Kozaczko, Poznań 2006.

⁴ Przypisuje mu się ponad sto projektów sakralnych na terenie całej Wielkopolski i Pomorza; K. Sobkowicz, *op. cit.*, 147.

ści publicznej i przemysłowej⁵ oraz rezydencjonalnej, pozyskując te ostatnie dzięki koneksjom w kręgach zamożnego ziemiaństwa.

Pałac w Bieganowie (gm. Kołaczkowo) to jedna z pierwszych dużych realizacji Cybichowskiego, wzniesiony w latach 1914–16 na zlecenie hrabiego Edwarda Grabskiego⁶. Z punktu widzenia klasy artystycznej i historii architektury wielkopolskiej jest to obiekt cenny, ciekawy i reprezentatywny dla czasu w którym powstał. Obszerna rezydencja zaprojektowana została kompleksowo wraz z założeniem parkowym i folwarkiem. Pałac wzniesiono jako budynek ceglany otynkowany, parterowy z użytkowym poddaszem, nakryty dachem łamanym mansardowym. W elewacji frontowej na skrajach architekt zaprojektował wieloboczne ryzalitty kryte dachami mansardowymi wielopołaciowymi, a na osi monumentalny portyk wejściowy wsparty na czterech kolumnach o kapitelach jońskich, zwieńczony klasycznym trójkątnym tympanonem. W elewacji ogrodowej główną oś akcentuje ryzalit dwukondygnacyjny, z którego prowadzi wyjście na rozległy taras, ryzalitty boczne również dwukondygnacyjne, kryte dachami dwuspadowymi. Elewacje korpusu głównego i ryzalitów pałacu artykułowane są oknami w bogatych obramieniach z charakterystycznymi dla Cybichowskiego gzymsami nadokiennymi wspartymi na wolutowych wspornikach. Okazałej, lecz poddanej klasycystycznym rygorom architekturze zewnętrznej towarzyszyło „nowocześnie” rozwiązane wewnątrz z obszernym holem mieszczącym otwartą główną klatkę schodową⁷. Stylistycznie pałac w Bieganowie łączy w sobie inspiracje formami klasycyzującego baroku francuskiego z elementami „stylu narodowego”, którego poszukiwania i próba zdefiniowania stanowią charakterystyczny rys architektury rezydencjonalnej okresu międzywojennego⁸. Wydaje się, że główną intencją architekta było przetransponowanie form „rodzimej” architektury dworskiej na język bardziej monumentalny i reprezentacyjny, odpowiadający funkcji rezydencji jako miejsca podejmowania wysoko postawionych gości i organizowania kulturalnych wydarzeń⁹. Po roku 1939 bieganowska rezydencja podzieliła los wielu innych tego typu obiektów. Prawowici właściciele zostali wywłaszczeni, a majątek przejęty przez Urząd Ziemi w Poznaniu i rozparcelowany. W 1946 utworzono w Bieganowie siedzibę

⁵ Wśród najbardziej znanych dzieł Stefana Cybichowskiego można wymienić Zespół Szkół Handlowych przy ul. Śniadeckich w Poznaniu (1927–28), fabrykę Pebeco (1931) czy poznańską elektrownię miejską (1924–25).

⁶ J.J. Białkiewicz, M. Błaszczak, *Edward Grabski. Bogu, Ojczyźnie, Rodzinie*, Bieganowo–Kraków 2012.

⁷ Motyw ten, nawiązujący do wzorów angielskich, w architekturze wielkopolskiej zaadaptowany został przez Rogera Sławskiego (m.in. w pałacach w Piotrowie k. Poznania i Skoraszewicach), przejęty również przez „mentora” Cybichowskiego w zakresie budownictwa rezydencjonalnego Stanisława Boreckiego (np. pałac w Winnej Górze, wzniesiony w 1910, wykazujący rozliczne podobieństwa do Bieganowa); J. Skuratowicz, „*Styl krajowy*” w *budownictwie rezydencjonalnym Wielkopolski*, [w:] *Sztuka XIX wieku w Polsce. Naród – miasto*, materiały sesji SHS Poznań, grudzień 1977, Warszawa 1979, 130–131.

⁸ Stefan Cybichowski najprawdopodobniej kierował się wydaną w roku 1896 w Poznaniu broszurą autorstwa Zygmunta Czartoryskiego pt. *O stylu krajowym w budownictwie wiejskim*. Zastosowana w Bieganowie koncepcja niskiego rozłożystego dworu z wyższą kondygnacją ukrytą pod dachem, z gankiem wspartym na kolumnach i czteropołaciowym dachem łamanym odpowiada postulatowi Czartoryskiego.

⁹ Edward Grabski podejmował w swej rezydencji m.in. prezydenta I. Mościckiego, premiera W. Grabskiego, dwóch kolejnych prymasów: E. Dalbora i A. Hlonda; w pałacu co dwa lata odbywał się uroczysty zjazd rodziny Grabskich, organizowano cykliczne rekolekcje dla nauczycieli powiatu wrzesińskiego, podejmowano oficerów i żołnierzy 17 Pułku Ułanów.

kombinatu PGR, który prowadził jeden z najlepszych w Polsce ośrodków łowieckich i specjalizował się w produkcji dziczyzny. W roku 1970 przeprowadzono remont pałacu – mieściły się tam wówczas mieszkania, następnie stołówka, sala konferencyjna i hotel. 12 kwietnia 1973 roku pałac wpisany został do rejestru zabytków pod numerem 1444/A¹⁰. Co ciekawe, jest jednym z 60 (!) obiektów architektury rezydencjonalnej w Wielkopolsce włączonych do rejestru tylko w tym jednym roku. Po roku 1989 PGR przekształcony został w Gospodarstwo Rolne Skarbu Państwa. Od 1993 użytkownikiem obiektu była spółka „Biegrol”, która w roku 2001 ogłosiła upadłość. Kolejnym użytkownikiem został Ośrodek Hodowli Zwierzyzny, należący do Agencji Nieruchomości Rolnych. W grudniu 2012 ANR ogłosiła przetarg na dzierżawę OHZ Bieganowo. Wygrało go Gospodarstwo Rolno-Hodowlane Jadwigi Szafarek z Zieleńca, które przejęło w dzierżawę grunty rolne, podczas gdy kompleks myśliwsko-hodowlany przejął Zarząd Okręgowy Polskiego Związku Łowiectwa w Poznaniu. W ostatnim czasie, po długotrwałym postępowaniu sądowym, rezydencja została zwrócona potomkom Edwarda Grabskiego.

Obecnie pałac w Bieganowie znajduje się w bardzo złym stanie, z daleko posuniętą dewastacją oryginalnej tkanki architektonicznej. Elewacje niszczyją na skutek postępującego zawilgocenia, zarówno pasa cokołu jak i ścian fundamentowych. Popękany tynk odpada płatami. Od strony fasady uwagę przykuwa szpecący, niedbale wykonany podjazd z wylewki asfaltowej. Najgorzej jednak pod względem konserwatorskim prezentuje się elewacja ogrodowa, gdzie zawaleniu uległa ściana oporowa tarasu. Pociągnęło to za sobą zniszczenie oryginalnej tralkowej balustrady i zdobiących ją rzeźb figuralnych, które przez długi czas leżały na zrujnowanym tarasie, w żaden sposób nie zabezpieczone przed dalszą dewastacją. Bliższe przyjrzenie się elewacjom ujawnia kolejne problemy: zły stan stolarki okiennej i drzwiowej, alarmujący stan rynien, rur spustowych i dachówki. Również wewnątrz pałacu znacząco ucierpiało, zarówno na skutek zawilgocenia, jak i daleko posuniętych, nieuzgodnionych ze służbami konserwatorskimi „remontów”, wiążących się z zasłonięciem lub zniszczeniem wielu zabytkowych elementów wyposażenia. Co ciekawe w tym przypadku, opisana dewastacja pałacu dokonała się na przestrzeni ostatnich 25 lat. W roku 1989 w Karcie Ewidencyjnej Zabytków Architektury i Budownictwa dla Bieganowa stan zachowania rezydencji określono jako dobry¹¹. Rzeczywiście, na zdjęciach z tamtego okresu budynek prezentuje się zadowolająco, zarówno od strony zewnętrznej, jak i wnętrza. Powstaje więc pytanie o przyczyny tak daleko posuniętego zniszczenia zabytku chronionego prawnie, dokonanego w tak stosunkowo krótkim czasie.

W archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Poznaniu odnajdujemy bardzo niewiele dokumentów dotyczących Bieganowa z lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych¹². Nowsza dokumentacja pochodzi już z pierwszej dekady obecnego stulecia. Wiadomo,

¹⁰ Decyzja w sprawie wpisania dobra kultury do rejestru zabytków, sygn. KL.III-880/66/73, archiwum WWKZ.

¹¹ Karta ewidencyjna dla „dworu” z datą 05.09.1989, karta ewidencyjna dla „zespołu folwarcznego” z datą 05.05.1988. Co ciekawe, karta ewidencyjna dworu podaje mylną datę wpisu do rejestru zabytków – 17.04.1973 (na decyzji o wpisie widnieje data 12.04.), co później jest powtarzane w kolejnych pismach redagowanych przez Urząd.

¹² Z roku 1979 pochodzi pismo adresowane do Okręgowego Przedsiębiorstwa Hodowli i Nasiennictwa Ogrodniczego Zakładu Renowacji Parków dotyczące przekazania przez urząd zaakceptowanego przez Ministerstwo projektu wstępnego na rewitalizację parku – pismo z dn. 23.10.1979, sygn. Kl. III-5347/18/79. Wiadomo, iż w roku 1985 został przeprowadzony przez Kombinat Bieganowo remont pałacu, za który zostały przesłane do Urzędu faktury (bliżej niesprecyzowane), Urząd

iz w maju 2006 użytkownicy pałacu, czyli ANR OT Poznań oraz ANR Ośrodek Hodowli Zwierzyny, wysłali zawiadomienie, iż zamierzają wykonać remont elewacji rezydencji¹³. W odpowiedzi, z datą 28 czerwca 2006, Urząd odnotował, iż przed przystąpieniem do prac należy przedłożyć dokumentację projektową, inwentaryzację, projekt kolorystyczny, oraz wskazać uprawnioną osobę, która przeprowadzi badania konserwatorskie¹⁴. Ostatecznie remont nie został przeprowadzony. Dwa lata później, po przeprowadzeniu kontroli stanu pałacu, pismem z 17 października 2008 WWKZ wyznaczył termin wykonania prac remontowych i zabezpieczających oraz uporządkowania parku do końca stycznia 2009 roku¹⁵. Termin ten nie został dotrzymany¹⁶. Dopiero w lipcu 2009 ANR zleciła badania konserwatorskie, które wykazały silne zaniedbanie zarówno architektury pałacu, jak i jego otoczenia, z postępującym procesem degradacji, wymagające natychmiastowej ingerencji konserwatorskiej. Dokumentacja z przeprowadzonych badań została przesłana do urzędu w połowie września, zaś w grudniu urząd zredagował odpowiedź, w której uzależnił wydanie pozwolenia na remont od uzupełnienia luk i poprawienia zastrzeżeń wobec przedłożonego projektu¹⁷. Decyzję o pozwoleniu na przeprowadzenie pierwszego etapu prac remontowych wydano ostatecznie w kwietniu 2010 roku¹⁸. Nie został on jednak zrealizowany w terminie ważności dokumentu, a Wojewódzki Konserwator Zabytków nie przeprowadził kontroli, która ujawniłaby ten stan rzeczy. W roku 2012 miała miejsce lustracja pałacu w związku z planowanym rozdysponowaniem nieruchomości. Po raz kolejny stwierdzono wówczas zły stan elewacji i „katastrofalny” stan tarasu¹⁹, co zaowocowało wystosowaniem do ANR pisma o konieczności uzyskania nowego pozwolenia na remont²⁰. Podobnie jak w latach wcześniejszych, żadne konkretne działania nie zostały jednak podjęte. Po wygraniu przetargu na dzierżawę Bieganowa Jadwiga Szafarek pozyskała w kwietniu 2013 roku 50 tys. zł. dofinansowania ze środków unijnych, z przeznaczeniem na remont elewacji pałacu oraz wymianę uszkodzonych elementów pokrycia dachu²¹. Pozwolenie WWKZ wydane zostało w marcu²². Wskutek działań inwestorki, stan pałacu poprawił się tylko o naprawiony prowizorycznie taras. Elewacje i dach pozostają jednak w bardzo złym stanie.

Również wnętrze bieganowskiej rezydencji ucierpiało, przede wszystkim z powodu samowolnych działań jej dysponentów. Charakter wnętrza został oczywiście zmieniony, wieoletnie użytkowanie pałacu jako miejsca noclegowego dla myśliwych narzuciło niewyszu-

odmówił jednak zwrotu kosztów i odesłał faktury, argumentując, iż nie została podpisana umowa na finansowanie prac – pismo z dn. 28.12.1985, sygn. Kl.III-5341/282/85.

¹³ Pismo ANR Ośrodek Hodowli Zwierzyny z dn. 31.05.2006.

¹⁴ Pismo z dn. 28.06.2006, sygn. WN 4151/1303/2006.

¹⁵ Pismo z dn. 17.10.2008, sygn. WN 4151/2729/2008.

¹⁶ ANR zobowiązała się do zrealizowania prac remontowych do końca III kwartału 2009 roku – pismo ANR OT Poznań z dn. 03.11.2008.

¹⁷ Pismo z dn. 08.12.2009, sygn. WN-4151/7391/2009.

¹⁸ Pozwolenie nr 196/A/2010 z dn. 09.04.2010, sygn. WN-4151/1372/2010. Remont miał obejmować usunięcie asfaltu i obniżenie terenu, wykonanie opaski drenacyjnej, osuszenie, odsolenie, dezynfekcję fundamentów i ścian, renowację więźby i pokrycia dachowego, konserwację lukarn poddasza i odbudowę tarasu.

¹⁹ Notatka z lustracji pałacu w Bieganowie z dn. 06.11.2012, podpisana przez Zastępcę WWKZ P. mgr J. Goszczyńską.

²⁰ Pismo z dn. 14.11.2012, sygn. PO-WN.5143.8676.1.2012.

²¹ Biuletyn Informacyjny Powiatu Wrzesińskiego, nr 149 z dnia 26 kwietnia 2013, s. 4.

²² Pozwolenie nr 124/2012/A z dn. 21.03.2013, sygn. PO-WN.5142.1259.2.2012.

kany styl dekoracji składających się głównie ze zwierzęcych poroży, w bardzo dużej liczbie „zdobiących” główny hol, przetrwało jednak wiele wartościowych pod względem artystycznym elementów, takich jak oryginalna boazeria w holu, drewniane schody, kasetonowy strop, oryginalna stolarka drzwiowa, sztukaterie na sufitach pomieszczeń parteru, na poddaszu zaś – szafy ścienne. Na parterze zachował się ponadto oryginalny piec oraz wystrój łazienki z kafkami i ciekawym freskiem wyobrażającym brodzące w wodzie flamingi. Po zalaniu pałacu na skutek pęknięcia rury c.o. w 2012 roku wykonano „remont” wskutek którego międzywojenny fresk został zamalowany beżową farbą, a w miejsce oryginalnych kafli położono tanią glazurę. Zachowane sztukaterie sufitowe i ścienne zostały usunięte. Na oryginalne parkiety położono panele. Całości wątpliwego estetycznie obrazu obecnego wyposażenia pałacu dopełniają współczesne bezstylowe meble i dobudowane kominki.

Historia destrukcji pałacu w Bieganowie po roku 1989 jest ilustracją złej sytuacji zabytku pozbawionego właściciela, który zadbałby należycie o jego stan. Na podstawie opisanej dokumentacji nietrudno stwierdzić, że ANR przez kilka lat uchylała się od przeprowadzenia prac remontowych. Zapewne główną przeszkodą były ich wysokie koszty, wraz z kosztami towarzyszących badań konserwatorskich i archeologicznych. Przeprowadzenie remontu obiektu zabytkowego nastęrcza dużo więcej trudności formalnych niż jakiegokolwiek innego i wymaga wyłożenia znacznie większych środków. Stąd brak właściciela realnie zainteresowanego przywróceniem takiej nieruchomości do dobrego stanu powoduje, tak jak w przypadku Bieganowa, jej stopniową destrukcję. Należy tu również odnotować, iż WWKZ nie wykorzystał wszystkich przysługujących mu z mocy Ustawy możliwości przeprowadzenia kontroli mającej na celu ocenę stanu zachowania i zabezpieczenia zabytku wpisanego do rejestru²³, wydania zaleceń pokontrolnych²⁴ oraz wydania decyzji nakazującej właścicielowi lub użytkownikowi przeprowadzenie prac konserwatorskich lub robót budowlanych w określonym terminie²⁵, jak również nie dokonał kontroli stanu realizacji wydanych przez siebie pozwoleń.

Obiektem, który można przeciwstawić zaniedbanemu i niszczącemu pałacowi w Bieganowie, jest wzniesiony „po sąsiedzku” dwór w Wódkach (gm. Września), wpisany do rejestru zabytków pod numerem 2196/A decyzją z dnia 11 czerwca 1990 roku. Tzw. stary dwór przebudowany został w latach 1923–26 na zlecenie właściciela majątku Witolda Brzeskiego według projektu Cybichowskiego²⁶, który przeorientował całe założenie, dobudowując do pierwotnego korpusu nowe skrzydło, tworząc oryginalne i nietypowe założenie na planie litery T. Stylistyka dworu w Wódkach, podobnie jak w Bieganowie, łączy elementy neoklasycystyczne i „styl narodowy”, na uwagę zasługuje szczególnie łamany dach „polski” oraz elegancki portyk frontowy w wielkim porządku wsparty na czterech smukłych jońskich kolumnach, zwieńczony trójkątnym tympanonem. Również w układzie wnętrza odnotować można powtarzający się w twórczości Cybichowskiego motyw obszernego holu (o pow. ponad 60 mkw) z otwartą klatką schodową. Stylistyka klatki schodowej i zachowanych oryginalnych drzwi wewnętrznych nasuwa oczywiste skojarzenia z rezydencją w Bieganowie. Także historia dworu okazała się równie burzliwa. 17 września 1939 Witold Brzeski i jego żona odebrali sobie życie. Po wojnie majątek został rozparcelowany, w latach

²³ Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami..., Art. 38, pkt 1, 3.

²⁴ *Ibidem*, Art. 40, pkt 1.

²⁵ *Ibidem*, Art. 49, pkt 1.

²⁶ M. Patryk, *Wódki dwór. Rozpoznanie historyczno-architektoniczne*, Biuro Badań i Dokumentacji Sztuki Maria Piotrowska, Puszczykowo 2005, 6–7; T. Jaroszewski, *Dwory i dworki w Polsce. Przewodnik*, Warszawa 1958, 154.

1950–57 działał tu Spółdzielczy Zespół Rolniczy, a w dworze mieszkały rodziny wiejskie. W 1960 utworzono RSP Wódki-Grzybowo, będący użytkownikiem zespołu dworsko-parkowego i pól pofolwarcznych do roku 2004, kiedy to rezydencja została zakupiona przez firmę Zakłady Chemiczne „Organika-Azot” z siedzibą w Jaworznie. Przeniesienie własności dworu w Wódkach zostało pozytywnie zaopiniowane przez Urząd Ochrony Zabytków²⁷, z zastrzeżeniem obowiązku zachowania oryginalnych elementów architektury i wystroju wnętrza oraz wykonania „w trybie pilnym” prac zabezpieczających i remontowych. W tym przypadku, odmiennie niż w Bieganowie, nawiązana została ścisła współpraca inwestora ze służbami konserwatorskimi. Zakłady „Organika-Azot” przedstawiły projekt budowlany rewaloryzacji i adaptacji zespołu dworskiego w Wódkach, którego głównymi założeniami było pozostawienie bryły budynku w niezmienionym stanie, zachowanie pierwotnego układu przestrzennego sal parteru, likwidacja wszystkich elementów powojennych niezgodnych z historycznym układem oraz konserwacja zachowanego detalu. Projekt przygotowany przez poznańskie biuro architektoniczne ASPA & ZAPA opracowany został na podstawie dokumentacji historyczno-architektonicznej i wskazań konserwatorskich wystosowanych przez WWKZ²⁸. Zamierzeniem inwestora było w tym przypadku stworzenie ośrodka szkoleniowego dla klientów firmy z pensjonatem dla 15–20 osób i gospodarstwem rolnym wspierającym utrzymanie dworu. Rewaloryzacja zabytkowego dworu miała ponadto utwierdzać patriotyczne tradycje firmy założonej w 1917 roku przez I. Mościckiego²⁹.

Remont dworu w Wódkach został zrealizowany w latach 2004–2009 i służyć może za wzór rewaloryzacji tego typu obiektu. Osuszono mury fundamentowe, piwniczne i przyziemia, wykonano izolację przeciwwodną i odnowiono tynki, utrzymane w kolorystyce lekko złamanej „dworkowej” bieli, harmonizującej z jasnoszarym cokołem i dębowymi drzwiami wejściowymi. Stolarka okienna została wymieniona (ze względu na jej zły stan techniczny), z odtworzeniem oryginalnego kształtu okien. Wszystkie zachowane detale: oprawy okienne, gzymsy, głowice kolumn – poddane zostały konserwacji. Wymieniono ponadto zniszczoną więźbę i pokrycie dachowe w „starej” części dworu. Pojawiły się również nowe elementy, związane z planowaną funkcją hotelową dworu: prosty portyk kolumnowy z tympanonem akcentujący główne wejście do „starej” części dworu od wschodu oraz drewniana weranda od strony zachodniej, ponadto wejście „kuchenne” od północy (w „starej” części) osłonięte zostało daszkiem na drewnianych wspornikach. Remont wnętrza objął m.in. wyburzenie wtórnych ścianek działowych wzniesionych w latach 70., oczyszczenie, wzmocnienie i zabezpieczenie oryginalnej drewnianej klatki schodowej w holu, oczyszczenie pierwotnych drzwi wewnętrznych, pięknie wyeksponowanych na tle oszczędnej kolorystyki ścian, oraz uzupełnienie oryginalnego parkietu w holu.

Pałac w Bieganowie i dwór w Wódkach mają ze sobą wiele wspólnego. Obie rezydencje położone są w niedużej odległości, pochodzą z tego samego czasu, zaprojektowane przez tego samego architekta, prezentują zbliżoną klasę artystyczną, ze wskazaniem na Bieganowo jako obiekt bardziej wartościowy. W tym samym stopniu dotknęły je powojenne przemiany – zmiana funkcji, właścicieli. Obie popadły też w zaniechanie na przełomie stuleci. Oba obiekty wreszcie figurują w rejestrze zabytków, podlegają więc prawnie uregulowanej ochronie konserwatorskiej. Pomimo wszystkich tych zbieżności w chwili obecnej pałac w Bieganowie

²⁷ Pismo z dn. 18.09.2003, sygn. SOZ WN 4151/1672/2003.

²⁸ Sygn. SOZ WN 4151/1672/2002.

²⁹ M. Patryk, *op. cit.*, s. 3.

znajduje się w bardzo złym stanie technicznym, a dwór w Wódkach cieszy oczy doskonale odrestaurowanymi elewacjami i wnętrzem. Kluczową w tym przypadku rolę odegrała postawa właścicieli i użytkowników – zaangażowana w Wódkach i całkowicie bierna w Bieganowie, brak koncepcji zaadaptowania pałacu w Bieganowie dla nowych potrzeb, wreszcie brak kontroli i bardziej aktywnej postawy ze strony służb konserwatorskich. Dla obiektów wielkopolskiej architektury rezydencjonalnej kluczowe jest więc uregulowanie kwestii własności, ponieważ ich ochrona „z urzędu” jest utrudniona z uwagi na zbyt dużą liczbę zabytków. Tylko postawa właścicieli – ich pomysł i wizja na zagospodarowanie rezydencji oraz ścisła współpraca z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków pozwolą przywrócić świetność wielkopolskim pałacom i dworom.

References

- [1] Act dated 23 July 2003 on Monuments Protection and Care over Monuments (Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami), Official Journal of 2003 No. 162, item 1568, of 2004 No. 96, item 959, No. 238, item 2390, from 2006 No. 50, item 362, No. 126, item 875, from 2007 No. 192, item 1394, from 2009 No. 31, item 206, No. 97, item 804, from 2010 No. 75, item 474, No. 130, item 871, art. 4.
- [2] Łoza S., *Architekci i budowniczowie w Polsce*, Warszawa 1954.
- [3] Czarnecki W., *Cybuchowski Stefan*, [in:] *Wielkopolski Słownik Biograficzny*, Warszawa–Poznań, 1981.
- [4] Sobkowicz K., *Stefan Cybuchowski (1881–1940)*, “Zeszyty Architektury Polskiej”, 1986, No. 4, 5 (17, 18).
- [5] Sobkowicz K., *Architekci wielkopolscy, biogramy – dzieła – stowarzyszenia, część pierwsza, lata 1886–1939*, Poznań 1988.
- [6] Kondziela H., *Cybuchowski Stefan*, [in:] *Polski słownik biograficzny konserwatorów zabytków*, v. 1, Poznań 2000.
- [7] Gwardiak J., *Architekci i budowniczowie ziemi łomżyńskiej. Słownik biograficzny*, Łomża 2003.
- [8] Czarnecki W., *Wspomnienia architekta, tom pierwszy 1895–1930*, ed. H. Grzeszczuk-Brendel, Poznań 2005.
- [9] Czarnecki W., *Wspomnienia architekta, tom drugi 1931–1939*, ed. H. Grzeszczuk-Brendel, G. Kodym-Kozaczko, Poznań 2006.
- [10] Skuratowicz J., „Styl krajowy” w budownictwie rezydencjonalnym Wielkopolski, [in:] *Sztuka XIX wieku w Polsce. Naród – miasto*, materials from the session of the Art Historians Society Poznań, December 1977, Warszawa 1979.
- [11] Białkiewicz J.J., Błaszczuk M., *Edward Grabski. Bogu, Ojczyźnie, Rodzinie*, Bieganowo–Kraków 2012.
- [12] Błaszczuk M., Grabski E.Z., [in:] *Ziemianie polscy XX wieku. Słownik biograficzny*, part 10, ed. T. Epszstein, Warszawa 2013.
- [13] Information Bulletin of Września County, No. 149 dated 26 April 2013.
- [14] Patryk M., *Wódki dwór. Rozpoznanie historyczno-architektoniczne*, Biuro Badań i Dokumentacji Sztuki Maria Piotrowska, Puszczykowo 2005.
- [15] Jaroszewski T., *Dwory i dworki w Polsce. Przewodnik*, Warszawa 1958.

III. 1. Pałace in Bieganowo, front and side elevation, current condition (photo by J. Białkiewicz)

II. 1. Pałac w Bieganowie, elewacja frontowa i boczna, stan obecny (fot. J. Białkiewicz)

III. 2. Pałace in Bieganowo, garden elevation with a terrace, current condition (photo by J. Białkiewicz)

II. 2. Pałac w Bieganowie, elewacja ogrodowa z tarasem, stan obecny (fot. J. Białkiewicz)

III. 3. Mansion in Wódki, front elevation, current condition (photo by J. Białkiewicz)

II. 3. Dwór w Wódkach, elewacja frontowa, stan obecny (fot. J. Białkiewicz)

III. 4. Mansion in Wódki, side elevation, current condition (photo by J. Białkiewicz)

II. 4. Dwór w Wódkach, elewacja boczna, stan obecny (fot. J. Białkiewicz)